

Jézus kínszenvedése

A bűnbakképzés társadalomlélektani háttere

Amikor Jézust a katonák elfogták és megkötözték a Getsemáne-kertben, a tanítványok elmenekültek, a dorongokkal felgyverték, felizagott tömeg pedig zajongva a Megváltó vért követelte. Köztudomású, hogy a helytartó, mivel tudta, hogy Jézust árulás és irigység adta kézre, megpróbálta őt szabadon engedni. Pontosabban – és ez a történet szempontjából rendkívül lényeges – a sokaságra bízta a döntést. Nagyobb ünnepek alkalmával a helytartónak módjában állt szabadon bocsátani egy foglyot, ezért megkérdezte a tömeget, kit bocsásson el: Barabást-e (a többszörös gyilkost), vagy Jézust? És a sokaság kórusban kiáltotta: Barabást. És mi legyen Jézussal? – kérdezte Pilátus. Feszítéssék meg – zúgott a tömeg. És akkor Pilátus elbocsátotta Barabást, Jézust pedig a kezükbe adta, hogy megostorozzák és megfeszítsék.

Az ember társadalmi létének legképtelenebb és legdrámább lélektani helyzetével állunk szemben. A tanítványoknak bizonyára ebben az órában kellett volna Jézus mellé állniuk, talán birokra is kellett volna kelniük a katonákkal, de nem ezt tették, hanem megijedtek, lélekben összeropantak és szétfutottak. A tömeg pedig – ami szintén fontos mozzanata a történetnek – enged a főpapok és vének rábeszélésének: a többszörös gyilkost részesíti kegyelemben, míg a Megváltót keresztre feszíteti.

Ott főtt a Getsemáne-kertben lelepleződött az emberi lélek minden gyarlósága. Ez nemcsak hit vagy a keresztény kultúra kérdése, hanem olyan lélektani alaphelyzet, ami a legjobb pszichológiai ismereteink szerint a kollektív társadalmi tudat és érzület egyik alaphelyzete. Nincsen olyan történelmi korszak, nincs olyan egyesülési forma, nincs olyan társadalmi csoport, amely a Jézus keresztre feszítésének példázatában megfogalmazódó bűnbakképzés jelenségét ne ismerné, s alkalmazni ne élné vele.

Az emberiségnek ez az ősi tapasztalata már a Szentírásban megfogalmazódik. Annak felismeréséig azonban, hogy az ártatlan, s többnyire kiváló, a közösségükért fáradó embereknek a meghurcolása, feláldozása, mások vétkeiért való felelősségre vonása egyetemes érvényű jelenség, csak hosszú évszázadok múltán jutott el a lélektan.

Krisztus magára vette a világ bűneit. Ezzel azonban a történetnek nincs vége. Ez a szerephelyzet szüntelenül ismétlődik azóta is. Az árulás, a cserbenhagyás, az ártatlan emberek megvádolása és meghurcolása az emberiség története során folyamatosan jelen van. Ahogyan jelen vannak a szereplők is: a helytartók, a galileai verőlegények, a főpapok és frásudók, a megfeszített tömeg, és persze a kiszemelt áldozat, aki ki van téve a tömeg szidalmazásának, gyűlöletének, megvetésének. Ezek és ezek tapasztalják meg naponta, hogy mit jelent megaláztatni lenni, lelkileg és fizikailag szenvedni, holott nem vétkesek semmiért. Ellenkezőleg, általában azért esik rájuk a választás, mert fontos szerepet vállaltak magukra az emberiség „megváltásának” folyamatában.

Korántsem véletlen, hogy ott főtt a Getsemáne-kertben így, és nem másként történtek a dolgok. Nem történhetett másként, mert az emberi közösségeket olykor csak annak árán lehet megszabadítani a felhalmozódó feszültségtől, a bűntudattól és a nyomorúságos életérzésüktől, ha valaki „magára vállalja” (valakire rákenik) a többiek bűneit. Az embereknek lelki üdvösségük érdekében áldozatokra, bűnbakokra van szükségük. Mindig kell egy „fekete bárány”, egy „nemecek” (így, csupa kisbetűvel), egy „ellenforradalmár”, vagy „ellenesleges elem”, aki lakol mások mulasztásaiért és bűneiért.

„A legkülönbözőbb nagyságrendű társadalmi egyesülések – lett légyen szó családról, iskolai osztályról, együtt dolgozó emberekről vagy nemzeti közösségről – hajlanak arra, hogy bizonyos körülmények között rendre előállítsák a bűnbakot” – írja Pataki Ferenc a bűnbakképzésről szóló gondolatébresztő tanulmányában (Rendszerváltás után: Társadalomlélektani terepzmle. Scientia Humana, Budapest, 1993). Ez archais megfigyelés fontos elgizgattással szolgálhat számunkra ennek a különös tömeglélektani jelenségnek a magyarázatában.

A bűnbakképzés lényege a felelősség áthárítása. Az ember már történelmeknek hajnalán rájött arra, hogy az egyéni és kollektív vétkek átruházhatóak másokra. Mózes III. könyvében olvashatunk arról, hogy Áron az Úr parancsának engedelmeskedve bakot áldoz fel. Így remél kiengesztelést az Úrtól Izrael fiainak minden hamisságáért, minden vétkéért, s mindenféle bűneiért. Az archais társadalomalkban jól ismert állapot – emberáldozat után, vagy azzal egyidejűleg megjelenik a bűnbakképzés pszichológiai aktusa. Ez a kollektív pszichológiai élmény ahhoz a hiedelemhez kapcsolódik, hogy a kollektív bűntudat és vezeklés átruházható másokra. Nem szükséges feltétlenül, hogy maguk a bűnösök lakoljanak. A bűntudattól könnyűszerrel megszabadulhatunk, ha hibáink, kudarcaink okát magunkon kívülre helyezzük, más személyekre, álatokra, tárgyakra vetjük ki, amivel sikerül a törvény tiszteletének látszatát is betartani.

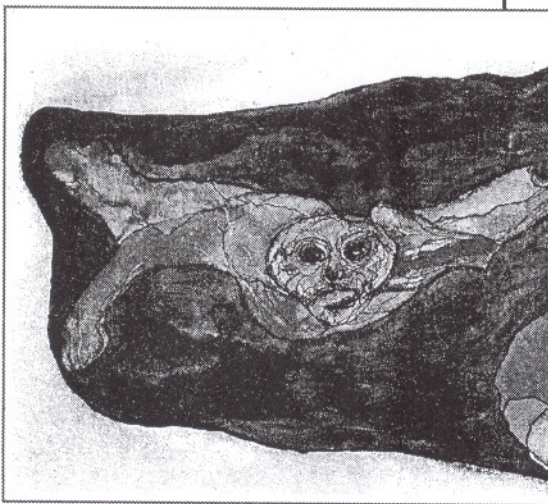
A bibliai kos vagy áldozati bárány már effajta kivettetés tárgya. Könnyűszerrel átruházhatóak mindazok a vétkek, amelyeket a népek elkövettek. Maga ez a folyamat azonban nem tudatos, hanem rejtett, ösztönös, azt a célt szolgálja, hogy megszabadítsa az embereket az elmosódó bűntudatuktól, szorongásaik-

tól, kényelmetlenségérzésüktől. A bűnbakként kiszemelt áldozat szerepe abban van, hogy az ő bűnhódása, feláldozása feloldoz bennünket saját vétkeink alól. Ez a lehető legkényelmesebb megoldás minden gyarló ember számára. Vigye el más a „balhét”, mi pedig megszabadulunk a személys felelősség nyomasztó terhe alól.

Ez az „átverés” azonban korántsem az egyének akaratán múlik. A kollektív tudat és érzület az, ami ezt a kényelmes és kézenfekvő folyamatot lehetővé teszi, sőt, ami bizonyos helyzetekben elemi módon rá van utalva a bűnbakképzésre. A bűnbakképzési folyamat ugyanis azáltal, hogy megszabadítja a társadalmi együttélés szövetét a romboló és elviselhetetlen mértékű feszültségtől, olyan pszichológiai funkciót tölt be, ami megmenti a kollektívát a széteséstől.

Bizonyos társadalmi és csoporthelyzetekben kifejezett szükséglet mutatkozik a bűnbakképzésre. Különösen kollektív kudarchelyzetekben jelentkeznek erőteljesen a bűnbakképzési késztetések. Ilyenkor mindenáron „meg kell találni” és konkrétan „meg kell nevezni” a felelősöket, hogy a felgyülemlett feszültséget és agressziót le lehessen valakin vezetni. Nem lényeges, hogy a felelősségre vont ember ténylegesen bűnös-e vagy sem a fejére olvasott vétkéért. Az a fontos, hogy adott helyzetben cipelje a hátra telt gerendát a Koponyák hegyére. Csak az számít, hogy legyen valaki, akit a tömeg szidalmazhat, gyűlölhet, hogy megszabaduljon az elviselhetetlen feszültségtől.

A Biblia tökéletes lélektani érzellemmel ábrázolja ezt a helyzetet. Nem elég, hogy Jézus zihálva, levegőt után kapkodva bukkácsol nehéz terhével fölfelé a hegyre. Tövisből font koronát tesznek a fejére, csúfolják, szidalmazzák és köpködi az út szélén álló

szájatú emberek, akiket tanított és gyógyított addig. Nem kivégzésről, nem törvényes eljárásról van itt szó, hanem a tömegben felgyülemlett feszültség levezetéséről, az agresszív késztetések alantas kiéléséről.

Az áthárítás, a kivettetés és az agresszív feszültségelvezetés kivétel nélkül minden bűnbakképzési folyamatban jelen van és felismerhető. A bibliai példa arra is rávilágít, hogy a történelem bűnbakjai utólag gyakran szimbolikus értelemet és jelentést kapnak, anonim történelmi és társadalmi erők megszemélyesítőivé válnak. Barabás példája melleleg arra is felhívja a figyelmünket, hogy magukat a tényleges bűnözőket nem szükséges feltétlenül gyűlölni. A véten áldozatokkal más a helyzet: a bűnbakok gyűlölete kötelező. A bűnbakképzés folyamata ugyanis eleve olyan indulatokat mozgósít az embereken, amelyek intenzív gyűlöletet eredményeznek. Reménytelen helyzetekben tulajdonképpen csak az együttes gyűlölködés tartja össze az embereket.

(Folytatása a 9. oldalon)

mele
re. M
odaft
jelen
fáj n
nem
össze
szel
ott p
kerü

szere

ugya
re. (I
együ
emel
Ez s
amin
cácsi
jak.
nyug
nom
terho
Mert
cius
ni és

nik,
vattá
a me
főle
szél
se le

Jézus kínszenvedése

A bűnbakképzés társadalomlélektani háttere

(Folytatás a 7. oldalról)

Voltaképpen a bűnbak tartja őket egybe. Ezért gerjesztik a főpapok és frástudók népeik körében a gyűlöletet. Ezért van szükség ismételen áldozatra, akit vasra vernek, keresztre feszítenek, akire a nép kivetíthet magából minden mocskot, ami a lélkét terheli.

Mindig meg kell lenni a zsákutcás társadalmi helyzete-kért, az emberek nyomorúságáért felelős személyeket. Minél kevésbé vonható felelősségre a kiszemelt áldozat az egyetemes emberi értékek normatív princípiumai szerint, annál kegyetlenebb hajsza indul ellene. Annál inkább az általános harag és gyűlölet tárgyává kell tenni. Megeshet, hogy később mint mártír kovácsolja össze ugyanazokat a népeket. Az áldozat társadalmi szerepe ugyanaz lesz, csak más előjellel.

Igen, mindig és mindenütt felüti fejét a bűnbakképzés pszichológiai folyamata, ahol megfogalmazódik a kérdés: ki az oka a kudarcnak, a bajnak, a szerencsétlenségnek, vagy csupán a rossz helyzetnek. Ez a fejevadászat folyamatosan jelen van minden nemzet életében, a kisebb-nagyobb közösségekben, minden rendű és rangú emberi együttesben, pártokban, szervezetekben, iskolai osztályokban, családokban és egyebütt.

Nem lenne szükség bűnbakképzésre, ha az emberek képesek lennének szembenézni önmagukkal, képesek lennének vállalni szabad akaratuk következményeiért a személyes felelősséget. Az emberek azonban, ezek a lélekben és testben egyedi, megismételhetetlen teremtmények nem képesek arra, hogy következetesen végigjárják a maguk válasza-

totta utat, és számot adjanak maguknak és környezetüknek cselekményeikért. Bár úgy tartjuk, hogy az ön- és közelszámolás minden morális ember számára kötelező érvényű, ez a valóságban nem így működik.

Mintegy summázva eszmefuttatásunk eredményét, azt kell ismételen hangsúlyoznunk, mondanunk, hogy a bűnbakképzésnek, úgy tűnik, mélyreható gyökerei és elháríthatatlan lélektani okai vannak. A formális kapcsolatok a feszültség hatására bármikor átszaphatnak irracionális idegenkedésbe, olyan öngerjesztő indulatba, bűnbakképzési folyamatba.

A bűnbak-játszma itt folyik a szemünk előtt. A rendszerben felhalmozódó romboló erők hatására a szabadságszerető embereket ellenségnek, terroristáknak lehet nevezni és halomra lehet őket lövetni. Az emberi civilizáció útja elvileg abba az irányba mutat, hogy megszűnjének ezek a közállapotok, hogy a világon az emberek sehol ne jelöljenek ki maguk helyett más áldozatokat. Ez az igény fogalmazódik meg az új európai kultúrával szemben is. De ahogyan Pataki Ferenc is írja, tudatában vagyunk annak, hogy ez a megoldás inkább a tragédiák hőseire méretezett szerep, semmint az esendő, mindennapi ember használatára.

Dr. HÓDI Sándor